ขบวนการปฏิวัติมะห์ดี (The Mahdist Revolution) แนวความคิดทางศาสนาร่วมแนวความคิดชาตินิยม

สมพร ไกรฤทธิ์

แนวความคิดและความเชื่อ

ขบวนการปฏิวัตินี้ มีลักษณะเช่นเดียวกับขบวนการ "ผู้มีบุญ" ที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในสังคมตะวันออกในระหว่างศตวรรษที่ ๑๕ และ ๒๐[๑] คือ เป็นขบวนการปฏิวัติที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อเรียกร้องอิสรภาพในการปกครองตนเอง และยังเป็นขบวนการที่มีแนวคิดและความเชื่อที่มีลักษณะสอดคล้องในลักษณะขบวนการผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น ๆ คือ มีแนวคิดผสมผสานระหว่างความเชื่อพื้นเมืองกับความเชื่อทางศาสนาในยุคนั้น[๒] ในกรณีขบวนการผู้มีบุญที่เกิดขึ้นทางตอนเหนือของซูดานซึ่งเรียกว่า ขบวนการมะห์ดี (The Mahdi Movement) นั้นในด้านแนวความคิดเป็นขบวนการที่เกิดจากแนวความคิดพื้นเมืองผสมกับความเชื่อในศาสนาอิสลามสมัยนั้น ความเชื่อเรื่องผู้มีบุญหรือที่เรียกว่ามะห์ดี (Mahdi) ในศาสนาอิสลามนั้นเกิดขึ้นเมื่อไรไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่สืบสาวได้ว่าเป็นแนวความเชื่อที่เกิดขึ้นทั่ว ๆ ไปทั้งในบรรดาผู้นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ (The Shi'ites) และนิกายซุนนี (The Sunnites) ว่าจะมีผู้มีบุญมาบังเกิดซึ่งจะเป็นผู้ที่ทำให้โลกมนุษย์สันติสุข มีความยุติธรรมเพราะสังคมมนุษย์ในโลกนี้เต็มไปด้วยความไม่ยุติธรรม[๓] ความเชื่อดังกล่าวนี้เป็นความเชื่อที่ตรงกับศาสดาได้กล่าวไว้ว่าจะมีอิหม่ามมะห์ดีมานำมนุษยชาติในยุคสุดท้าย

ปรากฏว่าแนวความเชื่อเรื่องผู้มีบุญมีแนวทางที่ยึดมั่นมากขึ้นในสมัยกลางประมาณศตวรรษที่ ๑๒ เมื่อศาสนาอิสลามมีแนวทางการนับถือและการปฏิบัติที่เปลี่ยนแปลงไปจากหลักการของศาสนาอิสลามดั้งเดิมมากโดยเฉพาะในบรรดาพวกนับถือนิกายชีอะห์โดยเหตุนี้มีผลให้แนวความคิดเรื่องผู้มีบุญมีรูปแบบที่ว่า พวกที่เคร่งครัดในนิกายชีอะห์มี

ความคาดหวังว่าจะมีผู้มีบุญมาบังเกิดเป็นอิหม่ามคนที่สิบสองโดยเป็นผู้สอนศาสนาและเป็นการมาบังเกิดเป็นครั้งสุดท้าย จุดประสงค์ที่มาบังเกิดครั้งนี้ก็เพื่อทำลายผู้สอนศาสนาอิสลามในทางที่ผิดและช่วยเหลือมนุษย์ทั้งหมดได้พบการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องพร้อมกับตัดสินพิพากษาผู้กระทำความผิดในวาระสุดท้ายนี้ด้วย[๔] ในลักษณะเช่นนี้ทำให้ความคิดในเรื่องผู้มีบุญในศาสนาอิสลามมีลักษณะของการปรับแนวความเชื่อให้สอดคล้องกับสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในศาสนา ทั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดการยอมรับ แนวคิดนี้จึงมีลักษณะเช่นความเชื่อพระศรีอาริย์ที่เกิดขึ้นในสังคมแถบประเทศเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้[๕] นอกจากนั้นศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่การเมืองและศาสนาไม่สามารถแยกออกจากกันได้และยึดมั่นว่าผู้นำศาสนา (ศาสดา) คือผู้นำที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของสังคมในทุกด้าน[๖] จึงเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ใดก็ตามที่นับถือศาสนานี้สามารถตั้งตนเป็นผู้นำในการก่อการและขอความช่วยเหลือเพื่อร่วมกันต่อสู้เพื่อการคงไว้ซึ่งแนวทางของพระศาสดาและตามพระคัมภีร์กุรอาน (Koran) การประกาศตนเป็นผู้มีบุญจึงกระทำในแนวทางดังกล่าว ด้วยเหตุนี้การประกาศตนเป็นผู้มีบุญเพื่อเป็นผู้นำในขบวนการปฏิวัติที่ผู้นับถือศาสนาอิสลามนำมาใช้เป็นแนวทางในการต่อสู้จึงเกิดขึ้นหลายครั้งและมีลักษณะเป็นการต่อสู้เรียกร้องอิสระภาพ แต่ครั้งที่สำคัญที่สามารถนำแนวความคิดดังกล่าวมาใช้ในการต่อสู้ได้ผลสำเร็จในระยะหลังคือ การประกาศตนเป็นผู้มีบุญของ โมฮัมหมัด อาหมัด (Mohammad Ahmad) ซึ่งเป็นผู้รวบรวมชาวซูดานทางตอนเหนือต่อต้านการปกครองของรัฐบาลอียิปต์ในลักษณะของขบวนการปฏิวัติผู้มีบุญระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๘๑-๑๘๘๕[๗]

เงื่อนไขที่ทำให้เกิดขบวนการ

ขบวนการปฏิวัติมะห์ดี (The Mahdist Rovolution) เป็นขบวนการปฏิวัติซึ่งเกิดขึ้นทางตอนเหนือของประเทศซูดานระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๘๑-๑๘๘๕ ลักษณะของขบวนการกล่าวได้ว่าเป็นขบวนการต่อต้านที่เป็นการรวมพลังทางศาสนาโดยเฉพาะบริเวณที่เกิดของขบวนการอยู่ทางตอนเหนือของประเทศที่ประชาชนในแถบนี้เวลานั้นมีความเชื่อในเรื่องของการบังเกิดของผู้มีบุญที่เรียกว่ามะห์ดี แต่เมื่อพิจารณาถึงที่มาของความเชื่อนี้จะเห็นว่าพื้นฐานที่มาของความเชื่อ

ในส่วนหนึ่งเกิดจากการถูกบีบคั้นและความไม่พอใจการปกครองของรัฐบาลอียิปต์[๘] แต่ข้อสังเกตนี้มีนักประวัติศาสตร์บางคนไม่เห็นด้วย พร้อมกับเสนอว่าโดยที่จริงแล้วชาวซูดานทางตอนเหนือนี้อยู่ภายใต้การปกครองมานานแล้วเป็นเวลาถึงร่วม ๖๐ ปี[๙] ถ้าชาวซูดานได้รับความทุกข์ยากจากการปกครองที่ผิดพลาดของรัฐบาลอียิปต์ทำไมขบวนการนี้จึงไม่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้นและเหตุใดความอดทนจึงหมดลงในระยะเวลานี้ เหตุผลที่จะอธิบายได้ก็คือ ประการแรกเป็นเพราะสถานการณ์ที่เหมาะสม เพราะการปกครองของรัฐบาลอียิปต์ในอาณาบริเวณนี้ไม่เข้มแข็งดังที่เคยมีมา[๑๐] ประการที่สองในระยะเวลาที่ผ่านมาความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชนเผ่าต่าง ๆ ในบริเวณนี้ที่ต่างก็เป็นชนกลุ่มน้อย ถึงแม้จะมีศาสนาร่วมกัน คือ นับถือศาสนาอิสลามก็ไม่สามารถนำไปสู่การรวมพลังร่วมกันได้ เพราะจากการที่ดินแดนของซูดานตอนเหนือมีสภาพไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมืองทำให้การยอมรับศาสนาอิสลามในบริเวณนี้ไม่เป็นผลสำเร็จ ปรากฏว่าในบางแห่งที่ศาสนาอิสลามเป็นที่ยอมรับก็เพราะมีการปฏิบัติให้เข้ากับขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น ทำให้เกิดการปฏิบัติที่ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของศาสนาอิสลามที่ถูกต้อง[๑๑] ซึ่งมีผลให้ผู้นำของขบวนการเป็นผู้นำที่มีอุดมการณ์มุ่งฟื้นฟูศาสนาอิสลามให้บริสุทธิ์ตามแนวทางดั้งเดิมเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในดินแดนแถบนี้และนำไปสู่การต่อสู้ร่วมกัน คือเพื่ออิสรภาพในการปกครองตนเอง[๑๒]

บทความนี้ประสงค์จะพิจารณาในกรณีที่ว่าขบวนการการมะห์ดี ไม่ได้เกิดจากการรวมพลังทางศาสนาและไม่ได้เกิดขึ้นเพราะแนวความคิดชาตินิยมอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ขบวนการมะห์ดีเป็นขบวนการที่มีทั้งสองแนวทางโดยทั้งสองแนวทางนี้โมฮัมหมัด อาหมัด (Mohammad Ahmad) ผู้ก่อการ ได้นำหลักแนวความคิดทั้งสองด้านมารวมกันอันนำไปสู่การจัดตั้งขบวนการต่อสู้ที่เข้มแข็งและประสพความสำเร็จในการจัดตั้งรัฐอิสลามขึ้นได้ตามอุดมการณ์[๑๓]

อิทธิพลการปกครองของอียิปต์ที่มีต่อแนวความคิดชาตินิยม :

ถึงแม้ซูดานเป็นดินแดนที่อยู่ภายใต้การปกครองของอียิปต์มาช้านานตั้งแต่สมัยกลางจนถึงศตวรรษที่ ๑๙ แต่ความสัมพันธ์ระหว่างอียิปต์และซูดานนั้นอยู่ในรูปแบบของ

การค้ามีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน ส่วนการปกครองนั้นให้ต่างเผ่าปกครองกันเองเป็นอิสระรูปแบบการปกครองนี้มีการเปลี่ยนแปลงในสมัยโมฮัมหมัด อาลี (Mohammad Ali) เป็นผู้ปกครองอียิปต์ โดย ในปี ค.ศ. ๑๘๓๓ ได้จัดการปกครองให้รวมดินแดนทางตอนเหนือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและอยู่ภายใต้การปกครองของอียิปต์โดยตรง กล่าวคือ รัฐบาลเข้าควบคุมทั้งการเมือง เศรษฐกิจและศาสนา ให้มีศูนย์กลางการปกครองที่เมืองคาร์ทูม (Khartoum) การจัดรูปแบบการปกครองดังกล่าวก่อให้เกิดความไม่พอใจแก่ชนเผ่าเร่ร่อนที่มีอาชีพเลี้ยงสัตว์ซึ่งรักความเป็นอิสระส่วนมากอาศัยอยู่ทางตะวันตกของแม่น้ำไนล์มีเมืองที่เป็นศูนย์กลางคือเมือง บักการา Baggara) เมืองคอร์โดฟาน (Kordofan) บริเวณหุบเขานูบา (Nuba)[๑๔] และชนเผ่าที่ตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพกสิกรรมเป็นหลักแหล่งก็ไม่พอใจ การที่รัฐบาลอียิปต์เข้ามาปกครองมากขึ้นกว่าระยะแรก ส่วนมากอาศัยอยู่ทางตอนเหนือของแม่น้ำไนล์และทางใต้ของเมืองคาร์ทูม[๑๕] การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้เกิดความไม่พอใจโดยทั่วไป การจัดรูปแบบการปกครองใหม่นี้มีจุดประสงค์เพื่อผูกขาดการค้าสินค้าที่สำคัญทางดินแดนตอนเหนือโดยเฉพาะเข้าควบคุมการค้างาช้างและต้องการแทรกแซงการค้าทาสที่ครอบคลุมดินแดนทางใต้และทางตะวันตก การค้าทาสนับว่าเป็นกิจการที่สำคัญที่สร้างความมั่งคั่งร่ำรวย, เข้มแข็งให้กับชนเผ่าที่ควบคุมกิจการนี้อยู่[๑๖] การเข้าแทรกแซงของรัฐบาลอียิปต์เป็นการผลักดันให้รัฐเหล่านี้เข้าร่วมกับขบวนการปฏิวัติ[๑๗] และที่สร้างความไม่พอใจให้กับชาวซูดานมากไปกว่านี้ก็คือการดำเนินนโยบายนี้เป็นความพยายามของรัฐบาลอียิปต์ เพื่อที่จะเอาตัวรอดจากการคุกคามของชาติตะวันตกที่มีเพิ่มมากขึ้นในอาณาบริเวณนี้โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสที่ต่างต้องการมีเขตอิทธิพลมากขึ้น (Sphere of Influence) นับแต่ต้นศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา เพราะฉะนั้นการดำเนินการก็เพื่อไม่ให้ตะวันตกถือเป็นข้ออ้างเข้ามาแก้ไขด้วยตนเอง จึงไม่ได้เป็นการกระทำเพื่อชาวพื้นเมืองแต่เพื่อผลประโยชน์ของอียิปต์ ดังเช่นการเข้าควบคุมการค้าทาสก็เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายการเลิกค้าทาสของอังกฤษ[๑๘] เพื่อให้มีการค้าทาสน้อยลงโดยไม่ให้มีพ่อค้าพื้นเมืองดำเนินการอิสระเช่นเคยมีมา[๑๙] และที่เป็นเช่นนี้ เพราะอังกฤษมีความต้องการผลิตผลทางด้านการเกษตรเพื่อเป็นวัตถุดิบป้อนโรงงานอุสาหกรรมในอังกฤษมากกว่าผลประโยชน์จากการค้าทาส[๒๐] รัฐบาลอียิปต์จึงดำเนินการเพื่อเอาใจชาติตะวันตก

นอกจากนั้นทางด้านศาสนา ตามลักษณะการปกครองใหม่ที่มีนโยบายเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวนั้นเน้นทางศาสนาด้วย รัฐบาลอียิปต์ดำเนินการส่งผู้สอนศาสนาอิสลามที่เป็นชาวอียิปต์มาทำหน้าที่ในเรื่องศาสนาในซูดาน พร้อมกับแต่งตั้งให้มีตำแหน่งทางศาสนา ซึ่งเป็นการขัดแย้งกับแนวทางของศาสนาอิสลามที่ชาวซูดานปฏิบัติอยู่เพราะตำแหน่งผู้นำทางศาสนาในซูดานนั้นเป็นการสืบทอดกันมาในบรรดาคณะผู้ทำหน้าที่ทางศาสนา[๒๑] ชาวซูดานจึงไม่พอใจการแทรกแซงทางศาสนาของรัฐบาลอียิปต์ ความไม่พอใจเหล่านี้เป็นภาวะการณ์ที่รอโอกาสที่เหมาะสม ขณะเดียวกันในระยะนี้เริ่มปรากฏข่าวลือเรื่องของการกลับมาของผู้มีบุญในบรรดาชาวเผ่าต่างๆ โดยเฉพาะในบริเวณลุ่มแม่น้ำไนล์และที่อาศัยอยู่บริเวณหุบเขานูบาต่างเฝ้าติดตามข่าวการเคลื่อนไหวของผู้มีบุญอย่างใกล้ชิดเพื่อรอโอกาสมั่นใจที่จะเข้าร่วมขบวนการ[๒๒]

สภาวะการณ์ดังกล่าวนี้ผนวกกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในอียิปต์ในระยะสุดท้ายมีผลต่อการผลักดันให้ชาวซูดานรวมกันได้เร็วขึ้นเพราะการที่อียิปต์ประสบปัญหาความตกต่ำทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงในปี ค.ศ. ๑๘๘๐ ทำให้ประเทศอยู่ในภาวะล้มละลายเป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งรัฐบาลอังกฤษและฝรั่งเศสเข้าควบคุมรัฐบาลอียิปต์โดยตรง[๒๓] โดยรัฐบาลทั้งสองประเทศร่วมกันควบคุมการบริหารงานของรัฐบาลอียิปต์ ซึ่งการเข้ามามีบทบาทเช่นนี้ของทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสทำให้เกิดการรวมกันของชาวอียิปต์เป็นขบวนการชาตินิยมใน ปี ค.ศ. ๑๘๘๒ ต่อต้านการปกครองของชาติตะวันตก เมื่อเกิดกบฏขึ้นรัฐบาลอังกฤษรับภาระในการปราบปรามแต่ผู้เดียวเพราะฝรั่งเศสปฏิเสธที่จะมีส่วนร่วม รัฐบาลอังกฤษสามารถทำลายขบวนการนี้ได้ในปีเดียวกันนั้น และหลังจากนั้นอังกฤษอ้างสิทธิในการปกครองอียิปต์แต่ผู้เดียวตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๘๒ เป็นต้นมา[๒๔] การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในอียิปต์ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๗๙ เช่นนี้จึงมีผลต่อซูดานเป็นอย่างมากเพราะผู้ปกครองใหม่ของอียิปต์ในปี ค.ศ. ๑๘๗๙ คือ โมฮัมหมัด เตาฟีก (Mohammad Tawfig) นั้น คือผู้ปกครองหุ่น[๒๕] ผู้ที่ปกครองอียิปต์ และในซูดานที่แท้จริงคือรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งนับว่าเป็นผู้ปกครองที่ต่างทั้งเชื้อชาติและศาสนา ความรู้สึกต่อต้านชาวต่างชาติที่เริ่มมีขึ้นนี้มีความเกี่ยวพันกับนโยบายการปกครองของรัฐบาลอียิปต์ก่อนหน้านี้ที่ปรากฏชัดว่ารัฐบาลอียิปต์นั้นปกครองดินแดนแถบนี้เพื่อหวังจะ "กอบโกย" มากกว่า "การให้" ทั้งนี้เพราะตั้งแต่ ปี ค.ศ. ๑๘๗๖ เป็นต้นมา

รัฐบาลอียิปต์อนุญาตให้ชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวตะวันตกเข้าไปหาผลประโยชน์ในแคว้นซูดานตอนเหนือมากขึ้นและคนเหล่านี้มีการดำเนินธุรกิจที่สำคัญคือ การค้างาช้าง ต่อมารัฐบาลอียิปต์ในสมัยเคดีฟอีสมาอิล (Khedive Ismā-il, ๑๘๖๓–๑๘๗๙) ยังมีการแต่งตั้งให้ชาวตะวันตกมีตำแหน่งทางราชการมากขึ้นซึ่งการเข้ามาทำหน้าที่ทางราชการก่อให้เกิดปัญหาที่เข้ากันไม่ได้กับข้าราชการพื้นเมือง ความไม่พอใจมีขึ้นในหมู่ชาวพื้นเมืองที่เห็นว่าคนเหล่านั้นแตกต่างทั้งศาสนาและเชื้อชาติแต่มามีอำนาจในการปกครองตน ทั้งนี้จากการสนับสนุนของรัฐบาลอียิปต์ที่ไม่มีความเด็ดเดี่ยวเข้มแข็ง ความรู้สึกจะต้องต่อต้านการปกครองของรัฐบาลอียิปต์จึงเกิดขึ้น[๒๖]

บทบาทของผู้นำขบวนการในฐานะผู้นำทางศาสนา

เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของโมฮัมหมัด อาหมัด (Mohammad Ahmad) ในการมาเป็นผู้นำของขบวนการนี้มีข้อพิจารณาหลายประการ โมฮัมหมัด อาหมัดนั้นเป็นที่รู้จักของชนเผ่าต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณซูดานตอนเหนือมาก่อนในฐานะเป็นนักแสวงบุญทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาอิสลามในแนวทางของพวกซูฟี (Sufism) ไปในที่ต่างๆ และและปฏิบัติตนตามแนวทางของพระโมฮัมหมัดผู้เป็นศาสดาอย่างเคร่งครัด ภาระกิจนี้ทำให้มีโอกาสเดินทางไปในที่ต่างๆ ข้อที่น่าสังเกตคือบริเวณที่เดินทางไปแสวงบุญและทำหน้าที่ทางศาสนานั้น จะไปยังบริเวณที่มีการขัดแย้งกันระหว่างชนต่างเผ่าซึ่งมีการสู้รบกันเองและจะทำหน้าที่เจรจาให้มีการประนีประนอมกัน โดยชี้ให้เห็นว่าเป็นการต่อสู้ที่ไม่มีประโยชน์และยังก่อให้เกิดความแตกแยกมากขึ้นจึงควรที่จะยุติการต่อสู้มาอยู่ร่วมกันอย่างสันติเพื่อปฏิบัติตนตามแนวทางของพระศาสดา[๒๗] โดยจุดประสงค์ขั้นแรก โมฮัมหมัด อาหมัด ต้องการรวมชาวซูดานที่อยู่กระจายในที่ต่างๆ เป็นเผ่าเล็กเผ่าน้อยให้มารวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยใช้ศาสนาเป็นสิ่งควบคุม เพราะเห็นว่าเป็นหลักการสำคัญที่จะสร้างความเป็นปึกแผ่นขึ้นมาได้ในระยะต้น ซึ่งนโยบายการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวให้เกิดขึ้นก่อนนี้ก็เป็นการกำหนดจากเงื่อนไขทางการเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงในระยะนี้เพราะจากประสบการณ์ในฐานะเป็นผู้สอนศาสนาทำให้มีโอกาสเดินทางไปในที่ต่างๆ จึงสามารถเข้าใจสถานะการณ์ในซูดานได้ดีตลอดจนแนวทางการปกครองของรัฐบาลอียิปต์ ที่เป็นเสมือนรัฐบาล

หุ่นในระยะนี้ โดยเฉพาะการแต่งตั้งให้ชาวต่างชาติต่างศาสนามาปกครองดินแดนแถบนี้ แสดงถึงสถานภาพที่อ่อนแอของรัฐบาลอียิปต์ ที่ชาวซูดานน่าจะ "ฉวยโอกาส" นี้ให้เป็นประโยชน์ การนำศาสนาเข้ามาใช้ก็เพราะเป็นสิ่งเดียวที่เห็นว่าจะนำไปสู่ความสำเร็จในการต่อสู้เพื่ออิสรภาพ[๒๘] โดยเหตุนี้บทบาทของโมฮัมหมัด อาหมัด จึงเน้นการแสดงออกเรื่องการเป็นผู้ปฏิบัติทางศาสนาที่เคร่งครัดอยู่อยู่ตลอดเวลาเพื่อให้เกิดการยอมรับที่ปรากฏแม้ในระยะของการรวมกำลังต่อสู้ในที่ต่างๆ[๒๙] นอกจากความสามารถเฉพาะตัวที่มีความเข้าใจทั้งเรื่องทางธรรมและเรื่องทางโลกเป็นอย่างดีแล้วนั้น ยังมีปัจจัยสำคัญอย่างมากที่เข้ามาส่งเสริมบุคคลผู้นี้ให้เป็นที่ยอมรับ คือ การที่ผู้นำศาสนาอิสลามในซูดาน คือ เชคอัล คอราชี (Shaykh al-Quarashi) ถึงแก่กรรมกะทันหันจึงมีการเลือกผู้นำคนใหม่ จากผลงานของโมฮัมหมัด อาหมัด นั้นทำให้เป็นผู้ที่เหมาะสมจะเป็นผู้นำต่อไปเพราะเป็นผู้ที่สามารถยุติความขัดแย้งทั้งหลายได้[๓๐] การได้รับเลือกเป็นผู้นำนับเป็นโอกาสดีของโมฮัมหมัด อาหมัด และได้ฉวยโอกาสนี้ให้มีประโยชน์มากขึ้นด้วยการประกาศตนเป็นมะห์ดี ในปี ค.ศ. ๑๘๘๐ ว่าเป็นผู้ที่มาช่วยชาวซูดานพ้นจากความทุกข์ยาก การประกาศตัวเองเป็นมะห์ดีนั้น โมฮัมหมัด อาหมัดก็ได้ประเมินสถานการณ์แล้วเป็นอย่างดีที่มั่นใจว่าได้รับการยอมรับ เพราะความศรัทธาของชาวซูดานที่มีต่อโมฮัมหมัด อาหมัดนั้นมีอยู่มากว่าเป็นผู้ที่มีลักษณะที่เหมาะสมในการเป็นผู้นำทั้งทางฝ่ายโลกและศาสนา ประกอบกับภาวะความยากจนและการเรียกเก็บภาษีที่เพิ่มมากขึ้นในซูดานตอนเหนือนี้ทำให้ประชาชนต้องการมีผู้นำที่มีความสามารถมากกว่าคนธรรมดา คือเป็นผู้วิเศษ (Holy man) เพื่อช่วยให้รอดพ้นจากภาวะที่ยากไร้และความอยุติธรรม[๓๑] ซึ่งความเชื่อในแนวทางเช่นนี้เป็นความเชื่อที่มีอยู่อย่างมากในบรรดาผู้ที่ไม่มีการศึกษาที่นับถือศาสนาอิสลามในบริเวณนี้และเปิดโอกาสให้ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นผู้นำในท้องถิ่นประกาศตัวเองเป็นมะห์ดีอันเป็นการดำเนินการขั้นต้น เพื่อรวบรวมกำลังสนับสนุนนำไปสู่การต่อต้านอำนาจการปกครองที่ควบคุมอยู่ ในกรณีของชาวซูดานมุสลิมทางตอนเหนือนี้จึงอยู่ในภาวะเช่นเดียวกัน ยิ่งกว่านั้นเพื่อให้เกิดการยอมรับมากขึ้นบรรดาสาวกที่ใกล้ชิดซึ่งสนับสนุนการประกาศตนเป็นมะห์ดีของโมฮัมหมัด อาหมัดได้อ้างถึงว่ามีการเขียนบันทึกไว้ในพระวัจนะของท่านศาสดาว่า มะห์ดี คือบุคคล

ที่อยู่ในคณะผู้เผยแพร่ศาสนาของ เช็ค อัล คอราชีนั่นเอง ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับแนวความเชื่อในเรื่องการกลับมาของผู้มีบุญ (ผู้วิเศษ)[๓๒] หลังจากการประกาศตนเป็นมะห์ดี การดำเนินการต่อไปก็คือ การสร้างความคิดร่วมกันเพื่อเป็นแนวทางในการต่อสู้ ปรากฏว่า โมฮัมหมัด อาหมัด นำเงื่อนไขทางการเมืองมาใช้เริ่มต้นด้วยการติเตียนการปกครองของรัฐบาลอียิปต์ที่ปกครองในนามของอาณาจักรออตโตมันว่าทำการปกครองที่ละเมิดบัญญัติของพระอัลลาห์ เช่นการเรียกเก็บภาษีบรรณาการ การให้ชนต่างชาติต่างศาสนามาปกครองคนมุสลิม[๓๓] ซึ่งการโจมตีทางการปกครองนี้โมฮัมหมัดมีจุดประสงค์ให้ชาวซูดานเกิดความรู้สึกร่วมกันเพื่อคงไว้ซึ่งความเป็นอิสลามที่แท้จริง โดยเหตุนี้การเน้นในเรื่องของความยุติธรรมและความเสมอภาคจึงเป็นหลักการสำคัญเพื่อชี้ให้เห็นถึงการปกครองของรัฐบาลอียิปต์ที่เต็มไปด้วยความโหดร้ายและไม่ยุติธรรม[๓๔]ทำให้ความคิดต่อต้านประทุขึ้นในความรู้สึกของชาวซูดานด้วยแนวทางชาตินิยมเพื่อที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ที่โมฮัมหมัด อาหมัดเรียกว่ายุคแห่งความชอบธรรม[๓๕] นอกจากความสามารถในการสร้างแนวความคิดร่วมให้เกิดขึ้นในหมู่ชนต่างเผ่าที่เป็นพลังให้คนเหล่านั้นมารวมกันได้ โมฮัมหมัด อาหมัด ยังเป็นผู้มีความสามารถในการประสานประโยชน์ให้คนเหล่านั้นร่วมกันต่อสู้เพราะในบรรดาชนเผ่าต่าง ๆ ที่มารวมกันได้นั้นมีทั้งชนเผ่าที่เคร่งครัดในนิกายชีอะห์ ซึ่งต้องการให้ซูดานปกครองด้วยกฎหมายอิสลามทั้งประเทศ บางชนเผ่าก็รักความเป็นอิสระไม่ต้องการอยู่ภายใต้การปกครองของใคร การที่โมฮัมหมัด อาหมัดสามารถนำคนเหล่านี้มาเป็นกำลังร่วมกันได้ก็ด้วยคำขวัญที่ว่า ต้องกำจัดพวกต่างชาติให้หมดไปและล้มเลิกการเก็บภาษี ความเป็นอิสระก็จะบังเกิดแก่ชาวซูดานทั้งมวล บางเผ่าก็มีวิธีที่ต่างออกไปโดยไม่สามารถใช้ทั้งทางวิธีการด้านศาสนาและการเมืองแต่กระทำด้วยการยอมรับวัฒนธรรมและเข้าใจวิถีการดำเนินชีวิตของคนเหล่านั้น[๓๖] วิธีการเช่นนี้ทำให้กองกำลังสนับสนุนขบวนการปฏิวัติมีมากขึ้นภายหลังจากประกาศตัวเองเป็นมะห์ดี ในปี ค.ศ. ๑๘๘๐ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนเผ่าแรกที่ให้การสนับสนุนนั้นมีความสำคัญต่อกองกำลังมาก เพราะเป็นชนเผ่านักรบ คือ ชนเผ่าอาหรับทาอิชา บักการา (Taaisha Baggara) ซึ่งเป็นชนเผ่าที่มีความต้องการล้มการปกครองของอียิปต์ในซูดาน[๓๗] เมื่อกองกำลังปฏิวัติมีความ

เข้มแข็งและมั่นคงจนเป็นที่มั่นใจได้ในการสู้รบ โมฮัดหมัด อาหมัด รอโอกาสที่จะประกาศทำสงครามเปิดเผยกับรัฐบาลอียิปต์ ในที่สุดจากพฤติการณ์ของโมฮัมหมัด ที่มีแนวโน้มเป็นการรวมกำลังต่อต้านรัฐบาล ทำให้รัฐบาลอียิปต์มีคำสั่งให้โมฮัมหมัด ไปรายงานตัวที่เมือง คาร์ทูม (Khartoum) เป็นเมืองศูนย์กลางการปกครองของอียิปต์ในซูดาน โมฮัมหมัดจึงได้โอกาสนี้ประกาศตัวเองเป็นทางการว่าอยู่ในฐานะผู้นำของประเทศและเรียกร้องให้ชาวซูดานทั้งมวลมารวมกำลังกันในการทำสงครามศักดิ์สิทธิ์ (Jihad=Holy War) ครั้งนี้ เพื่อต่อต้านผู้ที่ไม่ยอมรับมุสลิมและทั้งผู้ที่ไม่ใช่มุสลิม[๓๘] กองกำลังของขบวนการปฏิวัติจึงเป็นการรวมพลังทางศาสนาและต่อสู้ในนามของศาสนาแต่มีจุดมุ่งหมายในการต่อสู้เพื่อให้ซูดานเป็นอิสระจากการปกครองของอียิปต์

การสู้รบสู่ชัยชนะ

นับแต่การสู้รบเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดลง กองกำลังปฏิวัติไม่เคยประสบการพ่ายแพ้ทั้ง ๆ ที่ขาดอาวุธที่ทันสมัยเมื่อเทียบกับอาวุธที่กองทหารรัฐบาลอียิปต์และกองทหารอังกฤษที่นำมาใช้ในการสู้รบ[๓๙] ซึ่งความสำเร็จในการสู้รบนี้เป็นสิ่งที่พิสูจน์ถึงความสามารถของโมฮัมหมัดในอีกด้านหนึ่งว่าการปฏิวัติที่สำเร็จได้นั้นเพราะขบวนการปฏิวัติมีผู้นำที่มีความสามารถนอกเหนือไปจากความศรัทธาและอุดมการณ์ที่หนักแน่นมั่นคงของผู้ร่วมขบวนการ โมฮัมหมัด อาหมัด นั้น มีความเข้าใจในภูมิประเทศของซูดานเป็นอย่างดี เพราะประสบการณ์ที่ได้จากสมัยเดินทางแสวงบุญและเผยแพร่ศาสนา การเคลื่อนย้ายกองกำลังจึงให้ความสำคัญแก่จุดยุทธศาสตร์ที่ดี[๔๐] นอกจากนั้นยุทธวิธีที่ใช้ในการสู้รบนั้นใช้วิธีการลอบโจมตีและปิดล้อมทำลายในที่สุด จากการรบที่มีชัยชนะอย่างต่อเนื่องทำให้โมฮัมหมัดได้กำลังจากเผ่าต่าง ๆ มาร่วมขบวนการมากขึ้น กองกำลังจึงมีความเข้มแข็งอยู่ตลอดเวลา แนวการสู้รบขยายออกไปยังเมืองสำคัญ ๆ โดยเฉพาะเมืองท่าที่เป็นเมืองส่งอาวุธและเสบียงให้แก่กองทหารรัฐบาลอียิปต์และกองทหารอังกฤษทั้งนี้เพื่อตัดเส้นทางลำเลียงสรรพาวุธและเสบียงมายังกองทหาร[๔๑] ชัยชนะในการรบทำให้คนมีความศรัทธาในโมฮัมหมัดเกือบทุกแห่ง

ในขณะที่กองกำลังปฏิวัติประสบความสำเร็จในการสู้รบรัฐบาลอียิปต์กำลังเผชิญวิกฤติการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างหนัก รัฐบาลอังกฤษพยายามเข้าแทรกแซงกิจ

การภายในทุกด้านของอียิปต์เพื่อหาทางควบคุมทั้งหมด ในด้านของการสู้รบรัฐบาลอังกฤษได้ให้ความร่วมมือในการปราบปรามขบวนการปฏิวัติโดยส่งกองทหารอังกฤษมาช่วยรบให้นายทหารอังกฤษบัญชาการรบ แต่ยิ่งปราบเท่าไรรัฐบาลอียิปต์และอังกฤษก็ยิ่งประสพความพ่ายแพ้มากขึ้น เพราะเป็นการตัดสินใจที่ช้าเกินไปด้วยรัฐบาลอังกฤษนั้นเห็นว่า นับแต่เริ่มมีการระดมกำลังจัดตั้งขบวนการนั้น ขบวนการมีลักษณะเป็นการรวมตัวของชาวพื้นเมืองที่เคลื่อนไหวในเรื่องศาสนา ทำให้คาดการณ์ว่าจะไม่มีผลรุนแรง แต่เมื่อแนวการต่อสู้มีความเข้มแข็งมากขึ้นรัฐบาลอังกฤษจึงได้เข้าใจสถานการณ์แต่เป็นการช้าไป[๔๒] กองกำลังปฏิวัติยึดครองเมืองได้มากขึ้น ในปี ค.ศ. ๑๘๘๓ ซูดานทางตอนเหนือทั้งหมดอยู่ภายใต้การยึดครองของกองกำลังปฏิวัติ รัฐบาลอังกฤษมีแนวโน้มขอยุติการต่อสู้โดยรัฐบาลอังกฤษให้นายพล ชาร์ลยอร์ช กอร์ดอน (Charles George Gordon) ซึ่งเคยเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำซูดานมาก่อนเป็นผู้เจรจากับโมฮัมหมัด อาหมัด เพื่อยุติสงครามโดยมีข้อเสนอที่ยินยอมให้โมฮัมหมัด อาหมัด เป็นผู้ปกครองเมืองคอร์โดฟานและยกเลิกการปกครองที่เข้มงวด, การเก็บภาษีในอัตราสูง อังกฤษมีข้อแลกเปลี่ยนขอให้ยุติการสู้รบและปล่อยเชลยที่จับกุมไว้ นอกจากจะไม่ยอมรับข้อเสนอดังกล่าวแล้ว โมฮัมหมัด อาหมัดได้โจมตีเมืองคาร์ทูม ซึ่งการโจมตีใช้เวลานานเพราะไม่มีอาวุธที่ทันสมัยต้องใช้วิธีการปิดล้อมเมืองและตัดเสบียงอาหาร ทำให้กองทหารอังกฤษหมดกำลังในการสู้รบ นายพล กอร์ดอน เสียชีวิตในการรบ กองกำลังปฏิวัติเข้ายึดครองเมืองคาร์ทูมได้ในปี ค.ศ. ๑๘๘๕ ที่เป็นสัญญลักษณ์ว่าการปกครองของอียิปต์ในซูดานสิ้นสุดลง ชัยชนะที่ได้มานั้นส่วนหนึ่งมาจากความสามารถในการดำเนินยุทธวิธีในการรบของผู้นำกองกำลังปฏิวัติและความสามารถในการควบคุมกำลังรบให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตลอดเวลาของการสู้รบที่กินเวลาถึง ๔ ปี

ความสำเร็จของขบวนการปฏิวัติมะห์ดีจึงสืบเนื่องจากการที่โมฮัมหมัด อาหมัด สามารถรวบรวมชาวซูดานต่างเผ่าทั้งหลายให้มารวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวโดยอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกันคือ ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ศาสนาอิสลามในแนวทางของซูฟี (Sufism) อย่างเคร่งครัด ทำให้คนต่างเผ่าสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ[๔๓] ขบวนการปฏิวัติอันมีรากฐานของการเริ่มต้นด้วยความยึดมั่นศรัทธาที่ชาวซูดานมีต่อศาสนาอิสลามทำให้มารวม

พลังกันได้ ขบวนการมีความเข้มแข็งมากขึ้น เมื่อโมฮัมหมัด อาหมัด ประกาศตนเป็น ผู้มีบุญ (The Mahdi) และทำการต่อสู้ในแนวทางของสงครามศักดิ์สิทธิ์ (Jihad) ที่เป็นการสู้เพื่อศาสนาเพื่อความยุติธรรม ทำให้อุดมการณ์ทางการเมืองที่เป็นการต่อสู้เพื่อความเป็นอิสระของซูดานมีความหมายรองลงไป ยึงกองกำลังเปลี่ยนแนวทางเป็นกองทหารของพระอัลลาห์ นอกจากจะทำให้รัฐบาลอียิปต์และอังกฤษไม่สามารถเอาชนะด้วยกำลังแล้ว ในด้านจิตใจก็ไม่สามารถมีชัยด้วยเช่นกัน ความเชื่อ ความศรัทธาที่คนมีต่อศาสนานั้นสามารถนำมาใช้ก่อให้เกิดขบวนการต่อสู้ทางการเมืองที่เข้มแข็ง ขบวนการปฏิวัตินี้ถึงแม้มีสาเหตุหลักจากวิกฤติการณ์ทางการเมือง แต่ในขณะเดียวกันก็มีสาเหตุอื่นที่สำคัญเป็นพลังสนับสนุนคือศาสนา ทำให้มีผู้มาเข้าร่วมขบวนการมากขึ้น จึงเป็นขบวนการปฏิวัติที่มีทั้งอุดมการณ์ทางการเมืองและศาสนาที่แน่วแน่สามารถทำให้ผู้นำขบวนการจัดตั้งรัฐอิสลามขึ้นได้ตามความต้องการ โดยเหตุนี้จึงย่อมไม่ใช่ขบวนการปฏิวัติที่เกิดขึ้นโดยเหตุบังเอิญและโดยแต่เพียงสภาวะความจำเป็นที่ต่อต้านอิทธิพลของชาติตะวันตกเท่านั้น[๔๔]

เชิงอรรถ

๑. ดูบทความของฉลอง สุนทราวาณิชย์, "ความเชื่อในพระศรีอาริย์และกบฏในภาคอีสาน ข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับอุดมการและผู้นำ" และบทความของจอห์น บี. เมอร์ดอค เขียน, พิมพันธุ์ เวสละโกศล แปล พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล และอัจฉราพร กมุทพิสัย (บรรณาธิการ) "ความเชื่อพระศรีอาริย์" และ "กบฏผู้มีบุญ" ในสังคมไทย-๒๕๒๗

๒. เล่มเดียวกัน, อ่านบทความของ ชาร์ลส์ เอ็ฟ คายส์ เขียน นาฏวิภา ชลิตานนท์ แปล

๓. "Mahdi," *Chambers's Encyclopedia*, New Revised Edition,, vol 8, p. 841–842

๔. John Marlowe, *Missions to Khartum*, London, 1969 : 84

๕. อ่านบทความของ ชาร์ลส์ เอ็ฟ คายส์ เขียน นาฏวิภา ชลิตานนท์ แปล พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล และ อัจฉราพร กมุทพิสัย (บรรณาธิการ) "ความเชื่อพระศรีอาริย์" และกบฏผู้มีบุญ" ในสังคมไทย-๒๕๒๗

๖. ดูบทความของ I.F. Stone, "Holy War" James F. Findlay Ed., *Contemporary Civilization*, Issue 5-1967

๗. Roland Oliver and Anthony Atmore, *Africa Since 1800*, Cambridge, 1969:88-89

๘. Robert O.Collins, *The Southern Sudan, 1883-1998: A struggle For control*, Yale University, 1962: 18-20

๙. ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๑ ดินแดนในตะวันออกกลางส่วนมากอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลเตอรกีในนามของจักรวรรดิออตโตมัน เมื่อจักรวรรดิออตโตมันหมดสภาพความเป็นจักรวรรดิทำให้ประเทศต่าง ๆ ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองต่างเรียกร้องอิสรภาพ ที่เกิดเป็นขบวนการชาตินิยมในดินแดนต่าง ๆ บริเวณตะวันออกกลางทำการก่อกวนรัฐบาลในรูปแบบต่าง ๆ กัน ซูดานทางตอนเหนือเป็นดินแดนที่เตอร์กี (ออตโตมัน) มอบหมายให้รัฐบาลอียิปต์ทำหน้าที่ปกครองให้มีอำนาจเต็มตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๑๑ ซึ่งรัฐบาลเตอร์กีแต่งตั้ง โมฮัมหมัด อาลี (Mohammad Ali) เป็นอุปราชปกครองอียิปต์และสืบทอดเรื่อยมาท่ามกลางอิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศสที่มีมากขึ้นในบริเวณนี้

๑๐. ดูลายละเอียดได้จาก P.M. Holt, *A Modern History of Sudan* London 1961

๑๑. Joan G. Roland, *Africa: The Hesitage and the Challenge*, Cambridge 1974: 103

๑๒. Roland, Oliverand Anthony Atmore, *Africa Since 1800*, Cambridge, 1969: 90

๑๓. ขบวนการปฏิวัติได้ทำการต่อสู้จนประสบความสำเร็จสามารถปกครองซูดานทั้งหมดและจัดการปกครองในรูปแบบเป็นรัฐอิสลาม (โดยยึดถือกฎหมายอิสลามเป็นหลักในการปกครอง) ถึงแม้ผู้ปกครองคนต่อมาจะไม่ได้ยึดแบบการปกครองตามแนวทางของโมฮัมหมัด อาหมัด แต่ซูดานมีอิสระปกครองตนเองจนถึงปี ค.ศ. ๑๘๙๖ รัฐบาลอังกฤษร่วมกับกองทหารรัฐบาลอียิปต์และฝรั่งเศสเข้ายึดครองดินแดนนี้ได้ทั้งหมดในปี ค.ศ. ๑๘๙๘ อิสรภาพของซูดานสิ้นสุด

๑๔. เมืองเหล่านี้ต่อมาเป็นศูนย์กลางของการระดมกำลังก่อการปฏิวัติ

๑๕. ดูรายละเอียดได้จาก C.G. and B.Z. Seligman, *Pagan Tribes of the Nilotic Sudan* 1932

๑๖. ชนเผ่าในรัฐเหล่านี้เช่น Dahomey,Ashanti เป็นรัฐที่ร่ำรวยและใช้เงินที่ได้มาจากการค้าทาสซื้ออาวุธจากชาติตะวันตกดู A.T.Grove, *Africa*, Third Edition, Oxford, 1978:91-92

๑๗. P.M. Holt, *The Modern History of the Sudan*, London, 1963 : 73

๑๘. อังกฤษเป็นผู้ดำเนินการธุระกิจการค้าทาสที่สำคัญ จำนวนเรือส่วนใหญ่ที่ใช้ในการขนส่งทาสเป็นเรือของอังกฤษ รัฐบาลอังกฤษ ประกาศยกเลิกการค้าทาสว่าเป็นการค้าที่ผิดกฎหมายในปี ค.ศ. ๑๘๐๗

๑๙. ลักษณะขบวนการค้าทาสนั้น ทาส (ชาวพื้นเมือง) ถูกนำมาจากดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปในทวีปโดยมีพวกพ่อค้าชาวพื้นเมืองอัฟริกันด้วยกันเองเป็นผู้ดำเนินการติดต่อให้ชนเผ่าบางเผ่าทำหน้าที่เป็นผู้เกณฑ์ทาสมาขายและพ่อค้าชาวพื้นเมืองเป็นคนกลางนำไปขายให้กับชาวยุโรปที่พักคอยสินค้าอยู่ริมฝั่งทะเล ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ชาวตะวันตกเดินทางลึกไกลเข้าไปในภาคพื้นทวีป

๒๐. รัฐบาลของอังกฤษพยายามดำเนินการตามนโยบายการเลิกการค้าทาสด้วยการส่งผู้แทนรัฐบาลอังกฤษมาเจรจากับหัวหน้าชนเผ่าท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อให้การเลิกค้าทาสได้ผล เพราะถ้าการค้าทาสยุติลงหรือมีน้อยลงหมายถึงว่าการค้าทางผลิตผลอื่น ๆ ด้านการเกษตรจะมาทดแทน เช่น ผลิตผลประเภทถั่วต่าง ๆ และน้ำมันปาล์ม ดู Joan G. Roland, *Africa : The Heritage and the Challenge*, London, 1974 : 66-68

๒๑. Robert O. Coliins, *The Southern Sudan 1883–1898 : A Struggle For Control*, Yale University, 1962 : 29

๒๒. Roland Oliver and Anthony Atmore, *Africa Since 1800*, Cambridge, 1969 : 88

๒๓. A.T. Grove, *Africa*, Third Edition, Oxford, 1978 : 92

๒๔. ดู Yahya Armajani *Middle East and Present*, New Jersy, 1970 : 210–218

๒๕. Mekki Shibeika, *The British Policy in the Sudan*, London, 1952 : 44

๒๖. P.M, Holt, Ed., *The Cambridge History of Islam*, Cambridge, VII : 337–339, 1970.

๒๗. P.M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881–1818*, London, 1958 : 42

๒๘. อ่านบทความของ John Voll, "Effects of Islamic Structure," *International Journal of African Historical Studies*, V. 7, 1974.

๒๙. บทบาทของโมฮัมหมัด อาหมัด ในการนำกำลังเข้าต่อสู้ในที่ต่าง ๆ มีลักษณะเป็นผู้นำทางศาสนาที่เคร่งครัดและใช้เวลาแต่ละวันในระหว่างพักการต่อสู้สวดภาวนา อ่าน John Morlowe, *Mission to Khartoum*, London, 1969 : 99–104

๓๐. Robert O. Collins, *The Southern Sudan 1884–1898 : A Struggle For Control*, Yale University, 1962 : 23–25

๓๑. John Marlowe, *Mission to Khartoum*, London, 1969 : 84–86

๓๒. P.M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881–1898*, London, 1968 : 49

๓๓. อ่านบทความของ W. Montgomery Watt, "Political Relevance of Islam in East Africa," *Journal of International Affairs*, V. 42, 1966.

๓๔. Bernard Lewis, *Islam in History*, New York, 1973 : 246–248

๓๕. P.M. Holt, *The Modern History of the Sudan*, London, 1961 : 78–80

๓๖. John Marlowe, *Mission to Khartoum*, London, 1969 : 992–102

๓๗. ความสามารถของชนเผ่านี้ในการสู้รบมีมาก เพราะเป็นชนเผ่าที่ชำนาญในการขี่ม้าและการสู้รบบนหลังม้า เนื่องจากเป็นชนเผ่าที่อาศัยอยู่บนที่ราบสูงและตามภูเขา โมฮัมหมัด อาหมัด พยายามสร้างความสัมพันธ์กับชนกลุ่มนี้มาตลอด เมื่อเริ่มรวบรวมกำลังต่อสู้

ในระยะแรกได้มุ่งมาขอความสนับสนุนจากชนเผ่านี้เป็นสำคัญดูรายละเอียด Mekki Shibuka, *The British Policy in the Sudan 1882–1890*, London, 1952: 79–100

๓๘. การประกาศทำสงคราม Jihad เป็นการรวมกำลังครั้งสุดท้ายและเป็นการทำสงครามที่มีผู้นำได้รับการมอบหมายจากพระอัลลาห์ การทำสงครามในลักษณะเช่นนี้ตรงกับบทบาทของโมฮัมหมัดในฐานะเป็นมะห์ดี อ่าน Edward Mortimer, *Faith and Power: The Politics of Islam*, London, 1982: 76–79

๓๙. Mekki Shibuka, *The British Policy in the Sudan 1882–1890*, London, 1952: 25

๔๐. เช่นหลังจากการสู้รบครั้งแรกที่เมืองอะบา (Abbā) ประสพชัยชนะ โมฮัมหมัดเคลื่อนกำลังมาที่เมืองคอร์โดฟาน (Kordofan) เพราะมีภูมิประเทศที่ดียากแก่การโจมตี อ่าน P.M. Holt, *The Modern History of the Sudan*, London, 1961: 78–82

๔๑. เข้ายึดเมืองท่า เอล โอเบียด์ (El Obied), เมืองโทคาร์ (Tokar) ทำให้ได้อาวุธที่ทันสมัยของตะวันตกมาใช้ในการสู้รบ ดู P.M., Holt, *The Mahdist state in the Sudan 1881–1898*, London, 1958: 47–52

๔๒. ในด้านหนึ่งเป็นเพราะนโยบายของอังกฤษในเวลานี้ไม่มีความประสงค์จะขยายขอบเขตความรับผิดชอบเข้าไปในซูดานและไม่ต้องการช่วยเหลือรัฐบาลอียิปต์มากเพราะอียิปต์กำลังมีปัญหาทางการเงินรุนแรง ดู Roland Oliver and Anthony Atmore, *Africa Since 1800*, Cambridge, 1969: 88–90

๔๓. มีการลงโทษผู้กระทำผิดอย่างเปิดเผยและรุนแรงเพื่อไม่ให้เป็นแบบอย่างและให้เกิดความเกรงกลัวในการจะกระทำผิดถือว่าเป็นการกระทำผิดต่อพระอัลลาห์ การลงโทษกระทำตามกฎหมายอิสลาม ดู Mekki Shibuka, *The British Policy in the Sudan 1882–1890*, London, 1952: 32–35

๔๔. ดู Edward Mortimer, Faith and Power: The Politics of Islam, London, 1982: 77